

УДК: 371. 315 / 5022-057. 854

Кукалець М. В., к.пед.н. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДОЗНАВЧИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ «ПРИРОДОЗНАВСТВО»

***Анотація.** У статті розкриті основні підходи до удосконалення підготовки учнів початкових класів за природничими дисциплінами, проаналізовані праці вчених-методистів з природознавства щодо організації самостійної роботи учнів, наведені рекомендації до оволодіння школярами текстовими і позатекстовими компонентами.*

***Ключові слова:** природознавство, природознавча компетентність, текст, позатекстові компоненти.*

***Аннотация.** В статье раскрыты основные подходы к усовершенствованию подготовки учащихся начальных классов по естественным дисциплинам, проанализированы труды ученых-методистов по естествознанию, которые касаются организации самостоятельной работы учащихся, приведены рекомендации к овладению школьниками текстовыми и нетекстовыми компонентами.*

***Ключевые слова:** естествознание, природоведческая компетентность, текст, нетекстовые компоненты.*

***Annotation.** In this article the main approaches to improvement of pupils' of primary school training on natural sciences are revealed; the works of scientists and educators on organization of the independent work of pupils are analyzed; recommendations for schoolchildren's mastering text and beyond the text components are presented.*

***Keywords:** natural science, natural science competence, text, beyond the text components.*

На сучасному етапі розвитку початкової освіти, у зв'язку з переходом до навчання за новими Державними стандартами, перед учителями постало важливе завдання – забезпечення можливості одержання повноцінної освіти в загальноосвітній школі з метою подальшого професійного становлення та соціалізації особистості школяра.

Сьогодні особливо актуальними є формування та удосконалення вмінь вчитися та створення психолого-педагогічних умов для індивідуального розвитку кожної дитини. Водночас із засвоєнням змісту навчального

предмету учні повинні опанувати ключові компетентності, які сприятимуть їхньому особистісному, соціальному та інтелектуальному розвитку.

Ці завдання можна успішно вирішити у процесі навчальної діяльності, сутність якої полягає у посиленні аспекту, який передбачає самостійне отримання учнями знань із різних джерел інформації для оволодіння загально-навчальними вміннями і навичками. Основою такої діяльності, на нашу думку, повинна стати чітко організована та спланована вчителем початкових класів робота з підручником «Природознавство».

Проведений аналіз останніх досліджень та науково-педагогічної літератури свідчить про те, що питання організації самостійної роботи учнів із навчальним підручником вивчалось багатьма вченими-методистами з природознавства. Окремі питання методики формування природознавчих компетентностей учнів початкових класів у процесі роботи з підручником «Природознаво» висвітлені в дослідженнях В. П. Горощенко, В. М. Пакулової, Л. К. Нарочної, В. І. Кузнецової, Т. М. Байбари та інших сучасних вчених. Проте в цих працях недостатньо розкрита методика роботи з позатекстовими компонентами та методичним апаратом оволодіння матеріалом підручника.

Метою цієї статті є всебічне розкриття структури підручника, пояснення значення його основної термінології та надання методичних рекомендацій учителям щодо організації самостійної роботи учнів початкових класів у процесі формування їх ключової компетентності – уміння вчитися.

У програмах для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою наголошується на тому, що у початкових класах навчальна діяльність уперше стає об'єктом спеціального формування, тому ключова компетентність уміння вчитися набуває пріоритетного значення [1, с.5]. Тому, у процесі засвоєння змісту навчального предмета «Природознавство», який структурований за спірально-концентричним принципом, важливе місце займає організація вчителем самостійної навчальної діяльності учнів із підручником.

Сучасні підручники з природознавства виконують розвивальну, інформаційну, мотиваційну та пізнавальну функції, спонукають учнів до самоосвіти, мають чітку структуру, яскраві ілюстрації, кольорові та шрифтові виділення. Але підручники також мають значне практичне спрямування, оскільки до кожного розділу підручників розробляються завдання, які сприяють виробленню дослідницьких умінь та спонукають школярів до самостійних спостережень.

Зміст підручників структурований за спірально-концентричним принципом і передбачає неперервне розширення і поглиблення природничих знань на основі сучасних освітніх технологій, шляхом повторного вивчення таких змістових ліній: «Об'єкти природи»; «Взаємозв'язки у природі»; «Земля планета Сонячної системи»; «Україна на планеті Земля»; «Рідний край»;

«Охорона і збереження природи»; «Методи пізнання природи». Цікавими є завдання в підручнику, які потребують співпраці з батьками, вони мають примітку «Запитай у батьків». Введено також новий розділ «Запитання до природи». Він спрямовує молодших школярів до пошуку правильних відповідей, до узагальнення та систематизації вивченого матеріалу шляхом застосування активних методів та проектних технологій. Тому, під час опрацювання учнями підручника та інших додаткових джерел знань, учитель повинен звернути особливу увагу на формування навичок самостійної роботи школярів з інформацією:

- читання та переказ текстів про природу, постановка питань до прочитаного;
- знаходження і систематизація інформації;
- здійснення висновків на основі отриманої інформації;
- спостереження та дослідження об'єктів, які відповідають тематиці запитань підручника;
- проведення власних досліджень.

Відповідно до вимог нових Критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи, для досягнення високого рівня навчання, потрібно спрямувати школярів на формування умінь застосувати способи діяльності за аналогією і в нових умовах. Вчитель повинен організувати самостійну роботу учнів, з метою усвідомленого використання ними знань у стандартних і нестандартних ситуаціях [2, с. 13].

Все це потребує створення передумов для опанування учнями способами навчально-пізнавальної і природоохоронної діяльності. Тому, необхідно посилити увагу до організації самостійної роботи учнів, а також переглянути основні прийоми роботи з підручником.

Підручник – це книга, в якій викладено основи знань із певного навчального предмета відповідно до цілей навчання, програми і вимог дидактики [3, с.32]. Зміст підручника формують із урахуванням сучасних досягнень науки і культури. У ньому вміщено обсяг і систему знань, які потрібні для обов'язкового вивчення. Для молодшого школяра підручник – основне джерело навчальної інформації. Тому, важливим завданням учителя є сприяння розвитку мислення, пам'яті, мовлення, вміння самостійно працювати з навчальною книгою.

У структурі підручника виділяють дві основні частини – текст і позатекстові компоненти (рис. 1).

Текст – це літературний або інший твір чи його уривок для читання та аналізу. Залежно від його змісту і використання у навчальному процесі виокремлюють основний, додатковий і пояснювальний тексти.

Основний текст включає систему понять, засобами яких розкривається зміст навчального матеріалу. Такий текст може бути описовим або роз'яснювальним.

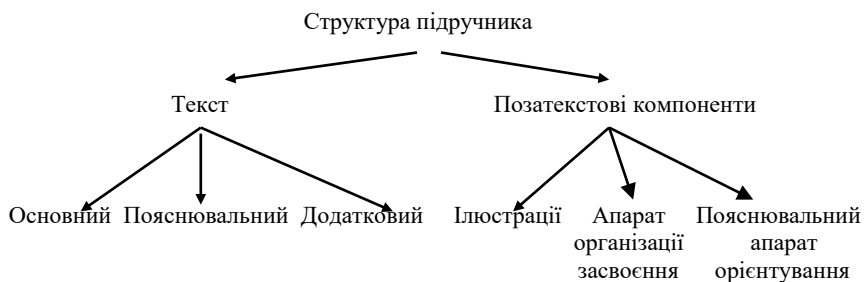

Рис. 1. Структурні елементи підручника з природознавства

Додатковий текст містить документально-хрестоматійні матеріали, звернення до учнів та матеріал, який необов'язковий для запам'ятовування.

Пояснювальний текст – це словники, роз'яснення, примітки.

До *позатекстових компонентів підручника* належать ілюстрації, апарат організації засвоєння та апарат орієнтування

Ілюстрація – це зображення у підручнику або журналі, що пояснює або доповнює зміст тексту. Ілюстраціями є малюнки, фотографії, фотомонтажі, репродукції, фотосхеми, плани, карти.

Апарат організації засвоєння складається із запитань, завдань, відповідей, таблиць, показників та інструктивних матеріалів.

Апарат орієнтування – це вступ, передмова, зміст, символи орієнтування, рубрикації, виділення в тексті (шрифтові, кольорові), бібліографія.

Методичний апарат підручника становлять запитання і завдання різноманітного значення. Перелік запитань має репродуктивний характер і сприяє відтворенню змісту статей підручника. Одні запитання допомагають учням повторити і закріпити отримані знання. Інші – спонукають учнів до активної пізнавальної діяльності, розвивають мислення, вміння порівнювати, знаходити істотні та загальні ознаки предметів і явищ, установлювати причинно-наслідкові зв'язки. Крім того, є запитання, які вимагають застосування знань у нових навчальних ситуаціях (виконання практичних робіт, дослідів, доведення) [4, с. 33].

Значну роль у засвоєнні змісту навчального матеріалу з природознавства відіграють навчальні посібники.

Навчальні посібники створюють доповнення до шкільного підручника, для стимулювання пізнавальних інтересів, поглиблення і розширення знань учнів. Значення посібників зростає у зв'язку із посиленням уваги до самостійної роботи учнів з природознавства [3, с. 410].

Навчальний посібник – це книга, матеріал якої розширює межі підручника, містить нові, додаткові та цікаві відомості. До навчальних

посібників з природознавства належать енциклопедії, атласи, довідники, словники, хрестоматії, визначники, контурні карти.

Підручники з природознавства мають інтегрований характер. Їхній зміст розкривається у системі біологічних, екологічних, географічних, хімічних, фізичних та астрономічних понять.

Для успішного оволодіння навчальним матеріалом підручника в учнів потрібно сформувати такі уміння:

- аналізувати, порівнювати, виділяти істотне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, класифікувати;
- використовувати підручник і навчальні посібники як джерело нової інформації;
- цілеспрямовано вивчати і переказувати зміст, пригадувати прочитане, складати план, знаходити відповіді;
- відтворювати образи реальних об'єктів і явищ природи за текстом підручника та ілюстраціями.

Роботу над формуванням умінь працювати з підручником учню слід розпочинати із вивчення його основних структурних елементів. Тому, вчителю, спочатку потрібно ознайомити учнів із підручником, розповісти про авторів, його мету, зміст, особливості будови.

Наступний крок – це опрацювання апарату орієнтування. Учні вивчають вступ, передмову, визначають разом з учителем основні завдання навчального предмета, розглядають символи орієнтування, знаходять їх у підручнику, дізнаються про значення. При цьому, учитель звертає увагу учнів на кольорові та шрифтові виділення розділів, тем, термінів, пояснює їх. Під час ознайомлення зі змістом підручника, в якому відображено загальний план розміщення навчального матеріалу, вчитель організовує з учнями вправи на знаходження назви статті, заголовків окремих тем, розділів, сторінок.

До текстів підручника розроблено запитання, завдання, таблиці, які становлять апарат організації засвоєння. Застосування останніх, як і ілюстрацій, спрямоване на свідоме сприйняття учнями змісту навчального матеріалу. Важливу навчальну роль виконують ілюстрації, оскільки вони містять своєрідну навчальну інформацію, і учнів необхідно навчити користуватися нею. Тому, під час опрацювання ілюстрацій учитель повинен зосередити увагу дітей на малюнках, скеровувати їхнє сприйняття, навчити розглядати, порівнювати, виділяти істотні ознаки, класифікувати, знаходити в тексті описи рослин чи тварин.

Для цього, роботу з ілюстраціями підручника необхідно проводити комплексно, у поєднанні з роботою над текстом, натуральними та зображувальними засобами. У ході розгляду ілюстрацій учням необхідно:

- розглянути уважно малюнок, розказати, що зображено на ньому;
- охарактеризувати окремі об'єкти, описати їхню будову;

- порівняти об'єкти, зображені на одній чи кількох ілюстраціях;
- віднайти схожі та відмінні ознаки;
- порівняти зображене на ілюстрації з описом у підручнику.

Сучасний підручник природознавства повинен поступово готувати дітей до самонавчання, створювати установку на самоорганізацію й самоаналіз інтелектуальної праці. Важливими у такому аспекті є різні способи опрацювання текстів.

Тому, при організації роботи учнів над текстом підручника, вчителю потрібно дотримуватися таких основних вимог:

- матеріал тексту повинен бути викладений доступно, логічно і послідовно;
- перед опрацюванням тексту підручника потрібно зацікавити учнів, створити навчальну ситуацію, поставити проблемне чи творче завдання;
- запропонувати розгадати кросворд чи ребус, розглянути предмети, про які буде йтися у тексті.

Проте, слід враховувати, що методика роботи з текстом залежить від його змісту, складності навчального матеріалу, вікових та психологічних особливостей учнів, рівня їхніх знань та мети, якої хоче досягнути вчитель. Тому, під час опрацювання тексту вчитель повинен демонструвати учням таблиці, колекції, ілюстрації, натуральні об'єкти. Важливим прийомом є актуалізація опорних знань та чуттєвого досвіду учнів. Потрібно вміло використати досвід школярів для застосування їхніх знань у нових навчальних та життєвих ситуаціях.

Розпочати роботу над текстом потрібно із таких простих завдань:

- прочитайте абзац статті, розкажіть, про що в ньому написано;
- знайдіть незрозумілі слова, поясніть їхнє значення;
- доберіть заголовки до цього абзацу тощо.

У подальшому роботу над текстом необхідно ускладнювати. Відтак, на основі попередньо сформованих умінь діти переходять до опрацювання текстів більших за обсягом. Під керівництвом учителя школярі повинні виконувати роботу в такій послідовності:

- читання всієї статті вголос;
- поділ тексту на смислові частини;
- добір заголовків кожної частини;
- написання плану статті;
- розповідь учнів за складеним планом;
- робота над новими термінами;
- знаходження у тексті відповідей на запитання;
- виконання дослідів за інструкціями підручника;
- проведення спостережень;
- заповнення систематичних таблиць;
- малювання схем, графіків.

Крім того, роботу учнів із текстом підручника доцільно проводити і під час опрацювання нового навчального матеріалу, а також на етапі його закріплення та у процесі виконання домашніх завдань.

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок, що представлений вище алгоритм роботи з текстом сприяє виробленню в учнів умінь:

- логічно і послідовно будувати свою розповідь;
- порівнювати;
- аналізувати;
- систематизувати;
- класифікувати;
- виділяти основну думку в прочитаному;
- ділити текст на смислові частини;
- складати план прочитаного;
- знаходити необхідну інформацію;
- працювати зі словником нових термінів;

– використовувати набутий досвід у різноманітних навчальних та соціальних ситуаціях.

Отже, організована таким чином самостійна пізнавальна діяльність молодших школярів буде спонукати їх до активної участі у навчально-виховному процесі з природознавства, сприятиме розвитку пізнавальних інтересів, враховуватиме особливості учнів різних психологічних типів і стилів навчання, спрямовуватиме навчання на окрему особистість з урахуванням культурних цінностей українського суспільства.

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392 с. **2.** Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів (вихованців) у системі загальної середньої освіти: Наказ МОН молодьспорту України № 329 від 13.04.2011 / Початкова школа. – 2011. – № 8. – С. 13 – 16. **3.** Педагогическая энциклопедия / [гл. ред. И. А. Каиров]. – М.: «Советская энциклопедия», 1964. т. 4. – 911 с. **4.** Кукалець М. В. Методика викладання природознавства у початковій школі: навчально-методичний посібник за модульно-рейтинговою системою навчання студентів спеціальності «Початкова освіта» / М. В. Кукалець. – Львів. : «Новий світ 2000», 2013. – 223 с.

Рецензент: д.пед.н., професор Лісова С. В.